

Franco Faggiani

Het licht van de lente

Vertaald uit het Italiaans door Saskia Peterzon-Kotte

SIGNATUUR

2023

1

Als jongen had ik me voorgesteld dat God mijn valleien had gemaakt van kliekjes. Met die restjes die hij nog tussen de plooiën van zijn vingers en de kloven van zijn knobbelige handen had gehad nadat hij klaar was met het modelleren van de imposante bergruggen in het westen, de zachte, door bossen belegerde graslanden, de grootse rotswanden die worden verblind door de zon en die neerstorten op de rechte, compacte weiden, zonder oneffenheden, als gladgeschoren wanden.

In mijn contreien zijn de bergen scheef, onregelmatig, met diep uitgekerfde grillige ravijnen. De planten die op de ingeklemde bodem en de steile flanken ontspruiten, groeien dun en recht omhoog, hunkerend naar licht, net als de mensen die in de verborgen dalen wonen. Wanneer de bergtoppen niet aan de buik van de voorbijdrijvende wolken krabben, zijn ze niet compact, maar tonen ze zich als naar de hemel opengesperde kaken waaruit stenige spitsen met grillige vormen steken, die soms op scheve tanden lijken en andere keren op bultige neuzen.

Ook de hoogten zijn vaag boven een bepaald niveau, voorbij de hoger gelegen weiden. Niemand heeft ze namelijk ooit goed gemeten, omdat er toch nooit iemand naar die winderige toppen en die knokige bergkammen is geklommen, afgezien van de stropers, de bandieten of een paar *caviè* die op zoek waren naar sluipwegen om van het ene dal naar het andere te komen.

In mijn contreien zijn er slechts een paar smalle kronkelwegen, iele stroompjes en geitenpaadjes die moeilijk zichtbaar en grillig zijn, want ze verdwijnen vaak tussen doornige acacia's en stakerige beuken. Maira, de naam van het hoofddal, betekent in onze moedertaal – het Occitaans – trouwens 'mager'.

Zeker, er staan ook groepjes huizen van donkere steen – *meira* en *grangia*, zoals de geïsoleerde zomerverblijven worden genoemd – en kerken met spitse torens, die op enorme uitstekende rotsblokken zijn gebouwd zodat ze te zien zijn vanuit de valleikommen en iedereen die omhoogkijkt eraan herinnerd wordt dat het geloof net zo moeilijk te bereiken is als de hoogte. De huizen balanceren op smalle hellingen of staan op minuscule open plekken die de boeren hebben gecreëerd door stukken bos om te hakken en boomstronken te ontwortelen. Op de zachtst glooiende hellingen grazen de dieren, die voorzichtig zijn en zich nooit ver van hun stal wagen, behalve dan de geiten, die de rotsen en het kreupelhout weten te waarden; en de kinderen gaan er de huizen van anderen binnen – die dicht tegen elkaar aan staan om alle mogelijke ruimte te benutten en elkaar te beschermen tegen de winterwind – door van het ene raam door het andere te springen, zodat ze niet de trap af hoeven te lopen om de donkere, nauwe steegjes over te steken.

Uitgerekend door dat roekeloze, stomme spelletje had ook ik, net als een heel stel leeftijdgenootjes, mijn been gebroken, en dat is nooit meer goed gekomen; de middeltes die werden aangewend door de oude Amedea, een soort lieve heks – een *masca* – naar wie iedereen toe ging voor medicijnen, toverspreuken en ruilhandeltjes, hadden niet zo goed gewerkt. Dus sinds mijn zesde loop ik een beetje mank; maar als ik bergopwaarts ga en stenen en boomwortels moet weghalen en gaten moet omzeilen, zie je er niks van, en ik heb me er eigenlijk nooit zo druk om gemaakt. Ook omdat niemand er ooit com-

mentaar op heeft geleverd. In de bergen – tenminste de bergen die ik ken – wemelt het van de kreupele mensen die verwondingen aan hun hoofd of ledematen hebben opgelopen door ongelukken in de bossen of bij het omlaaghalen van de muren van stallen en schuren. Er zijn ook heel veel mensen die krom lopen door de artritis, veroorzaakt door de niet-aflatende kou, of gewoon omdat ze al sinds hun geboorte misvormd zijn.

Als kind vroeg ik me altijd af waarom mensen toch op deze moeilijke plekken bleven wonen en waarom ze bijvoorbeeld niet afdaalden naar de vlakte, of het net zo hadden aangepakt als mijn vader, die ergens anders naartoe was gegaan, helemaal naar Spanje, om als steenhouwer te gaan werken in de spoorwegtunnels in aanbouw, zodat de treinen ver weg konden rijden, tot de steden aan de Atlantische Oceaan. Maar mijn opa Girolamo, die mijn vaders plaats in het gezin had ingenomen, legde me uit dat mijn vader in zijn jeugd al een buitenbeentje was geweest en altijd de kriebels had gehad om dingen te doen of ongedaan te maken, en om weg te gaan, al was dat allemaal drukte om niks geweest. Maar, vervolgde opa, voor veel anderen was het geen kwestie van ongedurigheid, maar van waar het zaadje geplant was, waar de wortels waren. Bergmensen zijn net planten: als je op een plek geboren wordt, blijf je daar en red je je met het beetje wat je vindt, tot de wind, een bliksemschicht of een gedachte je wegrukt. Of een oorlog. Zo waren er oude mensen in de hoge dorpen die zelfs nog nooit waren afgedaald naar het dal, en die Saluzzo en Cuneo alleen maar kenden van horen zeggen, terwijl hun hele wereld zich bevond tussen de wei en de moestuin, tussen de houtzolder en het beekje vlakbij; als een van hen ziek was, kon je alleen maar hopen dat er een jonge dokter bereid was de klim daarnaartoe te maken, anders stierven ze een stille dood, zonder angst, net zoals dat ging bij de bomen

en bij de dieren, die in een hoekje gingen liggen en ophielden met ademen zonder iemand last te bezorgen.

Dat vertelde mijn opa me, maar hij was zelf altijd de eerste die vertrok zodra het even kon. Net zoals zijn zoon dat had gedaan. Gelukkig bleef mijn opa maar kort weg, drie of vier weken of hooguit een paar maanden, en daarna kwam hij altijd terug. Mijn vader, die Agostino heette omdat hij in augustus geboren was, kwam niet meer terug: nadat hij drie jaar in de tunnels had gezwogen, was hij onder een hoop rotsblokken terechtgekomen die opeens van een berg af waren gerold toen hij aan het werk ging, en ze hebben hem er zelfs nooit onderuit gehaald. Niet dat het iets zou hebben uitgemaakt; niemand zou de moeite hebben genomen om zijn in honderd stukken gebroken botten helemaal hier naar ons te brengen, terwijl hier niet eens ruimte is voor een begraafplaats. Toen ze naar ons huis kwamen om het nieuws door te geven, keek mijn opa niet bedroefd, zoals alle oudjes altijd doen, maar werd hij ontzettend kwaad op hem, hij ging tekeer en kafferde hem zelfs uit, ook al was hij dood, en hij sloeg zo hard met zijn vuisten op tafel dat die doormidden brak. Waarom moest hij nou zo nodig weggaan om in de mijnen te werken? Viel er hier soms niet genoeg steen te winnen? Was hij niet tevreden met wat hij had? De vooruitgang, de spoorwegen, de onafhankelijkheid... dat kreeg je er nou van. Daarna was hij verzonken in een gelaten zwijgzaamheid en had nooit meer over het voorval gesproken. Ik weet niet of hij zijn zoon mettertijd echt helemaal vergat of dat hij zich voorstelde dat hij ergens op een plek ver weg was en nooit meer terug zou komen. Wie bij ons zijn eigen wortels uit de grond trekt en weggaat, komt vaak niet meer terug en blijft dan ook ver uit de gedachten en het geheugen van de achterblijvers.

Ik heet Giacomo, net als de beschermheilige van Prats, in het Italiaans ook wel Prazzo genoemd, het dorpje in de valleikom

waar ik samen met mijn moeder mijn jeugd heb doorgebracht in het grote huis van opa Girolamo en zijn vrouw Desideria, die al weduwe was toen hij haar als bruid aannam. Ook opa was weduwnaar voordat hij met Desideria trouwde. De vrouw met wie hij gehuwd was, was vlak nadat ze mijn vader op de wereld had gezet gestorven. Kortom, welbeschouwd waren de enige twee mensen van de familie met echt hetzelfde bloed ikzelf en mijn moeder, die echt een mooie naam heeft, Lunetta, ‘maantje’, want op het moment dat zij voor het eerst ademhaalde op deze aarde scheen er een manestraal door het raam.

Het huis waar we woonden was groot en gerieflijk; het stond aan de rivier de Maira, met een groot grasveld waaromheen spontaan bosjes van jonge elzen en berken met een zilverschachtige bast waren gegroeid. Elk jaar werden op dat grasveld lariksstammen – die net waren omgehakt en van de berg af werden gerold – opgestapeld om te drogen. Ook al was ik nog maar heel klein, opa nam me soms mee om te kijken als ze naar beneden werden geduwd, en dat herinner ik me nog heel goed, want ze stuiterden heel ver en maakten enorm veel kabaal. Ik vond het geluid waarmee ze op de stenen beukten maar niks, maar probeerde elke keer wel de krachtige, lekkere geur op te snuiven die ze meenamen, een mengeling van hars, geplet gras en vochtige aarde. Het leek wel of ze op die manier een herinnering wilden achterlaten, door de lucht meegevoerd naar de bossen waar ze geboren waren.

Ik heb tot mijn achtste in dat huis gewoond en deed er niets anders dan in bomen klimmen, achter lammetjes aan rennen, in de Maira vissen en soms met Desideria paddenstoelen zoeken tussen het kreupelhout. Maar op een dag brachten ze me, zonder enige waarschuwing vooraf, naar een oude pastoor die alleen ’s zomers naar Prazzo kwam. Die priester nam me op zijn beurt mee naar een afgelegen plek, de abdij van Pedona in Borgo San Dalmazzo. Een plek heel ver weg, drie of vier dagen lopen, helemaal waar de laagvlakte begint. De abdij had een

gezaghebbend verleden, maar in de loop van de tijd waren de dingen veranderd: de monniken waren allemaal vertrokken en die priester was een soort bewaarder geworden van de kerk, de crypte en alles wat er nog over was van de oude gebouwen eromheen.

‘Het wordt tijd dat je enige opleiding geniet, dat je iets leert wat je hier niet kunt leren. Don Egildo wordt je meester, in ruil voor wat kleine diensten in huis en in de kerk, tijdens de mis. Ik weet zeker dat je het er leuk vindt.’ Ook die keer was opa een man van weinig woorden geweest, die geen tegenspraak dulde. Ik was verbaasd en bang, maar ook een beetje nieuwsgierig naar nieuwe plaatsen, andere mensen en ruimtes die zich als bloemkronen openvouwden tot er brede horizons te zien waren.

Mijn moeder had gehuild zonder het al te veel te laten merken, en ze had niets anders kunnen doen dan een plunjezak vullen met onderbroeken, sokken, dikke truien en lange broeken. Ze had alleen wel, als kleine troost of misschien wel om zichzelf gerust te stellen, gezegd dat ik me bevoorrecht moest voelen. Want gewoonlijk werden kinderen van mijn leeftijd van juni tot september verhuurd aan herders, mijnwerkers en kooplieden over de grens, om altijd in de hitte achter de koeien aan te moeten lopen, door de mest en geplaagd door horezels, die als ze je prikken en je bloed opzuigen bulten zo groot als wilde appels achterlaten; of om zich in het donker in de *mine* – de mijnen – te begeven en stof in te ademen dat in hun keel bleef hangen. Of ze eindigden als knecht in de graanschuren, waar het wemelde van de muizen, al was het dan wel weer grappig om die met een katapult te doden. Er was een jongen uit mijn dorp, die inmiddels groot was, maar die nog steeds opschepte dat hij er een hele zomer lang vijftig per dag had vermoord en dat de kerel bij wie hij in dienst was hem daar geld voor had gegeven. De kinderen die het meeste geluk hadden, waren degenen die met hun baas naar de markt gingen,

want die moesten weliswaar hard zwoegen, maar ze mochten tenminste op de karren meerijden en kwamen altijd op andere plekken met nieuwe gezichten, al hadden ze nooit veel tijd om daar rond te kijken.

Dat alles kon misschien wreed lijken, maar voor veel gezinnen was het een opluchting, een behoefte of vaak zelfs een dringende noodzaak om een paar maanden lang een mond minder te hoeven voeden. De bemiddelaars kwamen de kleine knechten ophalen in de afgelegen huizen en de gehuchten, propten ze op de wagens en brachten ze naar Barcelonnette, in Frankrijk, dat niet zo ver van het Mairadal af lag. In dat dorpje, dat werd gekweld door verre oorlogen en dat in het hart van de Ubaye lag, was er elke donderdag markt, waarvoor drie-, vierhonderd kinderen uit alle dalen bijeen waren gescharreld, en de bemiddelaars, die zo hun vaste klanten hadden, waren ze binnen een ochtend allemaal kwijt.

Maar ik zou het lekker warm hebben, ik zou goed te eten krijgen en fatsoenlijk worden aangekleed, in ruil voor wat heel simpele klusjes. En bovenal zou ik een opleiding krijgen, iets zeldzaam waardevols dat me goed van pas zou komen.

En zo ging ik op een ochtend eind september weg uit Prazzo en nam in mijn binnenste de geur van omgehakte bomen en afgesneden takken mee, en het fraaie geluid van het klaterende water van de Maira op de ronde keitjes, en de zilte smaak van de tranen van mijn moeder na onze laatste omhelzing.

Ja, ik was echt een kind dat bevoorrecht was door het lot en door de beslissingen van opa. Ik leed niet onder de eenzaamheid – ook omdat ik in Prazzo nou niet bepaald met ontzettend veel mensen omging – en bleef goed gezond en, heel uitzonderlijk: nadat don Egildo, die in zijn jongere jaren ook leraar was geweest, me de verloren jaren van de eerste en tweede klas lagere school had laten inhalen, gaf hij me heel geduldig en nauwgezet onderwijs, waarbij hij les gaf op heel

aangename plekken, zoals thuis, in de pastorie en in de tuin. Ik was gedurende al die jaren zijn enige leerling en uiteindelijk deed ik privé-eindexamen voor het lyceum. Nadat ik mijn diploma had gehaald, met zulke briljante cijfers dat de examencommissie ervan stond te kijken, drong mijn priesterbevaarder erop aan dat ik naar het seminarie in Asti ging, waar ik als archivaris in de oude bibliotheek zou kunnen werken.

‘Een betrekking,’ beweerde de priester, ‘die je daaropvolgende kerkelijke carrière zal vergemakkelijken.’

Kortom, dan zou ik makkelijk ook in Saluzzo, Asti of Turijn de mis kunnen dienen en priester kunnen worden. ‘Je zult respect genieten en zekerheid krijgen en dat is geen kleinigheid, met het oog op een toekomst die velen somber inzien.’

Maar Girolamo Cordero, mijn opa, verzettede zich daar hevig tegen; hij had het moeilijk kunnen verkroppen dat ik al die tijd had besteed aan het leren van vakken als Grieks en Latijn, die volgens hem niks te maken hadden met de wereld van de arbeid. Hij snapte niet waarom de deur naar de wereld voor me zou kunnen opengaan door die vakken, zoals mijn huisonderwijzer hem een keer had uitgelegd, en dat dat niet zou gebeuren in een timmermanswerkplaats of in de landbouw, die toch zeker veel nuttiger waren. En trouwens, stelde mijn opa, wat moest hij met een kleinzoon die priester was, met al die dingen die er in huis te doen zouden zijn nu hij ouder werd! Dus in mijn toekomst was geen plaats voor een habijt en paarskleurig kalotje, zoals bij de andere prelaten.

Al met al verstreken de jaren die ik met don Egildo doorbracht zonder narigheid. Ik had zelfs een luizenleven: ik woonde in een pastorie die omringd was door kleine tuinen en dikke muren, ik had een lichte kamer waar ik kon slapen, studeren en lezen, met een bed met een lekker matras en een kachel die ’s winters altijd brandde. Na school ging ik hout sprokkelen, diende ik de mis, verving ik de kaarsen als ze opgebrand waren, hield ik de bloemperken netjes, boende ik de

vloeren en hing ik met zorg de paramenten terug, en hielp ik aan tafel als er gasten waren, grotendeels priesters uit de omgeving. Ik leerde ook koken, dankzij de lessen van een uitbundige en welwillende huishoudster die me, in het geheim en met onmiskenbare overgave, niet alleen voorzag van recepten maar ook van de eerste beginselen van de lichamelijke liefde, die ik aanvankelijk met duidelijke gène leerde, maar daarna met toenemende onbezorgdheid in praktijk bracht.

Welbeschouwd had ik ook in dat opzicht behoorlijk veel geluk. Over het algemeen werd er in de bergen nooit over de vleselijke betrekkingen tussen mannen en vrouwen gesproken. Men had ze, soms onderging men ze, en dat was het dan, zonder aanstellerij, als een noodzakelijke uitlaatklep: in de bordelen als mensen naar de stad gingen, maar vaker in de stallen, zelfs tussen bloedverwanten als mensen heel geïsoleerd leefden. Er viel niet zoveel te weten. Maar met Delfina, zoals de huishoudster heette, ging het er heel anders aan toe: er was ondeugendheid, rust en aandacht. En er was ook tijd, kalmte, wederzijds genot en zelfs tederheid. Bovendien vonden we het allebei een grappig idee dat de mensen buiten de abdij dachten dat zij een begijn in hart en nieren was.

In de lente en de zomer vergezelde ik don Egildo vaak als hij ook naar de ver gelegen dorpen in de bergen richting het zuiden ging om over God en de heiligen te praten en het laatste oliesel aan mensen toe te dienen. Een paar keer gingen we, met onze spullen op de rug van een muilezel, helemaal naar zee, naar Menton, een naam waar ik altijd om moest lachen, want in het Italiaans betekent het zoiets als 'grote kin', en don Egildo had een kinnebak die zo ver uitstak dat het net een haak leek. In Menton en de steden eromheen waren veel mensen die oorspronkelijk uit onze dalen kwamen en voor wie Frankrijk een tweede vaderland was en vaak was voorbestemd om het eerste vaderland te worden. Toch vond ik het altijd

raar om hier de dialecten uit de Maira of de Varaita te horen uit de mond van mensen die op de bankjes langs het strand in de zon zaten. Ze leken hier niet thuis te horen.

Het enige wat ik in het begin vervelend vond, maar waar ik snel aan wende, was dat ik in die jaren weinig contact had met mijn moeder, die behoorlijk lang ziek was en niet kon lopen, en mijn opa, die het steeds drukker had met zijn handel. En ik miste ook Desideria een beetje; ook al was ze het niet echt en had ik het haar ook nooit gezegd, ik beschouwde haar toch als mijn oma.

Van alle schoolvakken die ik geleerd had, vond ik wiskunde, scheikunde, geschiedenis en vooral aardrijkskunde het leukst, omdat ik daardoor begreep dat er nog veel meer was voorbij onze bergen en ik er nu van overtuigd was dat er echt verre plekken bestonden waar je naartoe kon en waar in het verleden allerlei ongelofelijke dingen gebeurd waren. Ik had ook goed Frans geleerd, niet omdat ik het leuk vond, maar uit praktische overwegingen, omdat ik me kon voorstellen dat het me nog weleens van pas kon komen, voor het bijna onvermijdelijke geval dat ook ik, net als zovelen, mijn brood over de grens zou moeten verdienen.

Goed, na die jaren die ik op de laagvlakte had doorgebracht, brak het moment aan waarop ik afscheid moest nemen van don Egildo – met zijn steeds verder uitstekende kinnebak en bochel, en inmiddels een verstrooide geest – om terug te keren naar Prazzo, waar ik opa begon te volgen bij zijn activiteiten. Ik probeerde te leren om met de houthakkers te onderhandelen om het beste hout voor een gunstige prijs te krijgen, om kaas, graan en kippen te kopen en die weer te verkopen aan mensen die op de markt stonden; om de teelt van hennep en katoen te volgen; en om goede wol te kiezen. Mijn moeder en enkele vrouwen uit het dorp die vaak werden geroepen om te komen helpen, transformeerden die natuurlijke vezels in lappen stof met de weefgetouwen die ze in de zuilengang on-

der het huis bewaarden, waar vroeger de stallen van onze koeien waren; en die stoffen, die soms verfijnd waren en soms ruw, werden uiteindelijk doorverkocht of als ruilmiddel gebruikt. In zekere zin gebruikte mijn opa mij ook voor de ruilhandel: hij stelde me voor als zijn kleinzoon die had gestudeerd en naar de universiteit van Turijn kon, en dat ik daarom heel goed kon rekenen en contracten kon opstellen, en dat niemand het dus in zijn hoofd moest halen om te proberen hem te bedriegen met een of ander foefje, want dat ik dat subiet in de gaten zou hebben. Dat zei hij gewoon om ontzag in te boezemen, want ik kan me niet herinneren dat iemand ooit iets van *trampulin*, bedriegerij, bij hem had geprobeerd. Hij kon alles best zelf onder controle houden. De paar mensen die het in het verleden hadden gewaagd hem om de tuin te leiden of die hadden bewezen dat ze nonchalant waren geweest met een opdracht die ze hadden aangenomen, waren onmiddellijk verbannen. Uit het werk, uit de geest, uit het dagelijks leven. Dat deed opa als volgt: hij schreef hun naam flink groot op een vel papier en daarna zette hij daar vastberaden, met een stompje potlood dat hij altijd op zak had, een fiks kruis doorheen, als een afscheid voor altijd, zonder ooit een spoor van spijt. Snoeien, zei hij dan, is een daad van fatsoen.

2

In 1915, het jaar dat ik naar het Mairadal terugkeerde, brak in Italië de oorlog uit. Het begon met een hoop onrust, gevolgd door proclamaties en mobilisaties, maar in onze familie merkten we niks schokkends. Over figuren als D'Annunzio, Cadorna, Battisti en Mussolini hoorde je bij ons bijna nooit iets. En zelfs niet over Giolitti, die nog wel bij ons uit de buurt kwam, uit Mondovì. Het front was in die tijd heel ver weg van onze dalen, en de mensen die daar als *suldà* – soldaat – naartoe moesten worden gestuurd, werden in de noordelijke Piëmontese dalen geronseld, omdat daar de arbeiders van de dynamietfabriek van Alfred Nobel in Avigliana waren en omdat de spoorwegen maar tot Bardonecchia liepen, terwijl je bij ons zelfs nauwelijks met een muilnier kon komen. De officieren haalden ze bij de Scuole di Cavalleria in Pinerolo of bij de Cavallegeri in Saluzzo, of bij de Genio Militare in Turijn; en de loopgraafsoldaten, de sappeurs, werden gezocht in de provincies Vercelli en Novara, want er werd gezegd dat ze daar gewend waren aan rijstvelden en vlakke akkers en dat ze dus goed waren in het graven van greppels. ‘En grafkuilen,’ voegde mijn opa daar soms met bittere ironie aan toe.

Van de rekruten die in het militaire district Cuneo geregistreerd werden, waren degenen die in de grote dorpen op de laagvlakte werkten, waar de fabrieken stonden, verreweg in het nadeel, terwijl degenen die uit de bergen kwamen min of meer werden achtergehouden.

‘Ze houden onze jongens liever hier,’ vertelde opa, die altijd

op de hoogte was, ‘omdat ze vaak de enige steun van de grote gezinnen zijn, en ook om strategische redenen: ze kennen de paden, valleien en bergtoppen langs de grens heel goed en als de Fransen ons zouden aanvallen, zouden zij ons uitstekend kunnen verdedigen, beter dan veel beroepsmilitairen die weet ik waarvandaan komen.’

Niettemin was het ook zo dat in onze contreien veel mannen van tussen de twintig en de dertig al naar het buitenland waren vertrokken, waardoor er voornamelijk ouderen en jongeren waren overgebleven.

Natuurlijk waren er ook een paar die zich vrijwillig hadden aangemeld, vrijwel allemaal bij het bataljon van Monte Argentera, maar dat hadden ze gedaan zonder te weten wat hun te wachten stond, vanwege het avontuur, uit roekeloosheid, in de overtuiging dat hun een ellendig leven – vaak op het randje van overleven – bespaard zou blijven. Maar eenmaal aan het front waren ze er wel achter gekomen dat er van avontuur weinig sprake was, integendeel. In plaats van grondgebied, dijken en dorpen te heroveren moesten ze vooral zelf in leven proberen te blijven, hoe moeilijk ook, en daarom probeerden ze uit de buurt te blijven van hinderlagen, schermutselingen en aanvallen, om te voorkomen dat ze gewond raakten en vooral dat ze een arm of been kwijtraakten, want als je in deze steile bergen een van je ledematen moet missen, kun je niks meer beginnen en ga je toch dood, terwijl je je ellende verdrinkt in slechte wijn.

‘In de oorlog is je eigen intuïtie meer waard dan het verstand van een ander,’ oordeelde opa als er op straat commentaar werd geleverd op iemand die terugkwam van het front en was opengereten door een granaat, of doorboord door een bajonet, gehavend maar in elk geval nog in leven.

Onder de dienstplichtigen bevonden zich ook wat kennissen van mijn opa, die min of meer probeerden ook zijn vak uit te oefenen. Dus toen zij vertrokken waren, nam de concurrentie af en groeide de handel van onze familie.

In het begin van de oorlog maakten mijn moeder en Desideria zich zorgen om mij; er werd weliswaar ver weg gevochten, maar ze waren toch bang dat ik zou worden opgeroepen om soldaat te worden. Mijn opa lachte hartelijk om hun angstige gezucht. ‘Wees maar gerust,’ zei hij en dan wees hij naar mij, ‘een jongen zoals hij wil toch niemand hebben, want hij is half kreupel. En denken jullie soms dat ik dom ben? Ik heb me laten informeren bij het militaire district: als een jongen de enige zoon is van een moeder die weduwe is, moet hij thuisblijven, dat staat duidelijk in de reglementen.’

‘En als ze jou nemen?’ vroeg Desideria opeens.

‘Mij? Laat me niet lachen! Al hebben ze het mis, ze denken dat ik nu te oud ben om een musket of een pikhouweel vast te houden. En dan nog iets: voor die lui’ – en hij deed alsof hij salueerde – ‘zijn wij hier nuttiger dan aan het front.’

Hij had gelijk, want op een dag kwamen er officieren, met een voorname houding en overdreven beschaafde manieren, te paard naar Prazzo ‘voor een onderhoud *avec monsieur Giro-lamo Cordero*’, om te onderhandelen over indrukwekkende leveringen van fluoriet en magnetiet die zich in een paar mijnen langs de Maira bevonden, en vooral over de levering van onbewerkt hout. Dat hadden ze nodig voor de bouw van barakken, treinwagons, daken van grote werkplaatsen en opslagplaatsen voor wapentuig. Opa moest de koopwaar verschaffen en er ook voor zorgen dat die naar Cuneo werd vervoerd, naar de militaire opslagruimtes in de wijk Stura.

Twee dagen na dat bezoek liet opa ons ’s avonds na het eten, dat zoals altijd snel, gulzig en in absolute stilte werd verorberd, om de grote haard in de keuken zitten en legde ons de situatie uit, waarbij hij begon te zeggen dat ons leven zou veranderen, een beetje tenminste, en dat het zwaarder zou worden, maar dat we wel een hele berg lires zouden verdienen, wel honderden, nee, duizenden, tienduizenden, zoveel dat we

bijna iemand in dienst zouden moeten nemen om dat geld dag en nacht te bewaken.

Maar om dat geld te bemachtigen moest iedereen een steentje bijdragen, met verantwoordelijkheid en plichtsbesef ten aanzien van de familie, het dal en misschien wel het vaderland. In die volgorde.

Hij zou tot over zijn oren in het werk zitten, want naast het verschaffen van de grondstoffen en mineralen en het kappen van bomen zou hij zich ook moeten bezighouden met het inhuren van mijnwerkers, andere houthakkers, muilddierdrijvers met hun muildieren en het organiseren van het werk van iedereen. Hij moest ook houthakkers in de dorpen in de buurt van de laagvlakte zoeken, zodat die de bospaden netjes en sneeuwvrij konden houden en schuurtjes konden opruimen om ze te vullen met hooi voor de dieren. Want 's winters mocht het heen en weer lopen van de muildieren tussen het vlakke boerenland van de omgeving van Cuneo en de stad absoluut niet stoppen. Desideria zou de schapenwol bij de herders moeten ophalen en ook moeten zorgen voor het fokken van geiten, kippen en konijnen, om daarna de officiersmess te kunnen bevoorraden. Mijn moeder moest het weven van stoffen op zich nemen en zo nodig ook vrouwen uit andere dorpen naar de grote kamers met weefgetouwen laten komen, zodat opa ook lappen stof en ruwe kleding aan 'die lui uit Cuneo' kon verkopen, wat voor de soldaten onontbeerlijk was om de winter door te komen. De officieren die uit Cuneo hierheen waren gekomen, hadden te verstaan gegeven dat het conflict waarin we verwickeld waren bliksemsnel achter de rug zou zijn en hooguit een jaar zou duren, en dat we de overwinning eigenlijk al in onze zak hadden, maar opa wist dat ze van weerskanten op meerdere fronten waren begonnen met graven, wat betekende dat de oorlog zich makkelijk meerdere seizoenen zou kunnen voort slepen.

En ik? 'Jij wordt caviè, want hoofdhaar is hoe dan ook de kostbaarste handelswaar en ik zou niet willen dat de vrouwen

daarboven' – en hij wees met zijn vinger naar omhoog, richting de bergen – 'door een ander onder handen werden genomen, omdat er iemand niet naar het front is gegaan en daar is gebleven en nu niet kan wachten om ze te strikken. Daarom moeten we onze oren en ogen wijd openhouden en altijd klaarstaan om erheen te gaan.'

'Maar ik weet helemaal niet wat ik moet doen als caviè. Ik ben maar twee of drie keer met je mee geweest...'

'Onzin! Je kunt het vast beter dan ik. Je hebt alle benodigde eigenschappen: je bent jong en je maakt een opvallende indruk, je kunt goed praten en daarom ben je overtuigend, en je hebt de charme van een vreemdeling, want nadat je tien jaar op de laagvlakte hebt doorgebracht, weet niemand hier meer wie je bent. Voeg daar nog wat vriendelijkheid en vleierij aan toe, maar dat leer je mettertijd wel, en dan word je de ideale *pellassier*.' Hij gebruikte het oorspronkelijke Occitaanse woord, wat de taak nog gewichtiger maakte, al kwam het er gewoon op neer dat je in de bergen en dalen op zoek moest gaan naar de daar aanwezige vrouwen met lang haar, om hen over te halen dat af te knippen.

Mijn moeder was in haar nopjes met die woorden van opa, want volgens hem had ik veel eigenschappen die je niet vaak allemaal tegelijk in één persoon tegenkwam. En al helemaal niet in een jongen uit het Mairadal, waar door de eenzaamheid, de uitputting, de armoede en de onwetendheid mannen met heel andere karakters werden gevormd. Onbehouwen, om het zacht uit te drukken, lomperiken die geen plek hadden voor zorgzaamheid, mededogen en goede manieren. En als ze die in heel zeldzame gevallen toch vonden, ergens op een smal snijpunt van hun hartspieren, waren ze gereserveerd voor hun dieren, en zeker niet voor de vrouwen van de familie.

De Maira ontspringt klaterend uit het diepe, donkere binnenste van de berg in de buurt van Saretto en krijgt meteen kracht

en karakter omdat ze het water uit de watervallen van Stropia opneemt, die iets hoger in het dal liggen, net voorbij de huizen van Chiappera. De watervallen zijn heel hoog, er zijn mensen van buitenaf die dagenlang lopen om ze van dichtbij te zien, al loopt dat vaak uit op een teleurstelling. Want de schuimende waterstralen die van de rotsachtige bergkam omlaagstorten worden hogerop uitgestoten door het Nierameer, waar de ijdelste wolken zich graag in spiegelen, maar het meer zelf is wispelturig, want na de sneeuwbuien zwelt het op tot het uit elkaar barst, en daarna slankt het af en droogt op in de zon. Zo kan het gebeuren dat iemand helemaal naar Chiappera klimt om daar langs de steile bergwanden slechts een streng van dunne zilverige draden omlaag te zien sijpelen, waarvan de dampen in de lucht verdwijnen, opgelost door de zonnewarmte die door de rots is geabsorbeerd. Slechts luttele druppels water weten de grond te raken om een beetje verlichting te bieden aan grassen en veldbloemen.

Als de Maira eenmaal naar het dal is gekanaliseerd, stroomt ze gorgelend en met geluiden die lijken op die van doffe bellen die tegen elkaar slaan, en echt op een steenworp afstand van ons huis verbreedt ze zich in trage wervelingen, verzacht de randen van grote stenen, knabbelt aan de oevers en de boomwortels en vormt een paar groenblauwe poelen waar het water twee of drie keer traag om zijn as draait, bijna alsof het op adem wil komen alvorens een uitgang te vinden en terug te keren naar het tumultueuze leven, waarbij het de spiegelbeelden van de boomtoppen en de wolken verbrijzelt.

Eind september 1915 nam mijn opa me mee om in een van die poelen te baden, alsof ik voor de tweede keer gedoopt werd, of misschien gewoon om te benadrukken dat wij deel uitmaakten van die plekken, dat de rivier, de mensenlichamen, de glanzende stenen en de bomen allemaal één waren. Ik herinner me dat het water ijskoud was – op sommige bergtoppen was het eerste laagje sneeuw dat de herfst aankondig-

de al gesmolten – maar die uitgesproken sensatie van kou diende om afvalstoffen en zorgen kwijt te raken, ‘om je te zuiveren’, zei de oude Girolamo, die helemaal niet zo oud leek met zijn welgevormde lichaamsbouw. Hij was lang en kaarsrecht als een lans van de Cavalleggeri di Saluzzo, zonder een grammetje vet, en hij toonde de razendsnelle bewegingen van zijn nog fraai gedefinieerde spieren die in contact kwamen met het heldere water. Hij was een stevige, indrukwekkende beukenboom, ik een knokige, dunne tak.

De poel was aangenaam, je kon er ook op wat gladde, fluweelzachte stenen onder water zitten, terwijl de stroming aan je borst en je oksels kietelde en je voeten stevig op het zachte zand op de bodem konden steunen. Ik keek naar de lichtstralen tussen de takken van de bomen, die het oppervlak van de poel deden fonkelen, en naar de trillende schaduwen, en ik luisterde naar de geluiden van het water tussen de stenen en het vlugge geritsel van de laatste hagedissen tussen de bladeren die al dor werden en omlaagdwarrelden.

Opa spreidde zijn armen en draaide rond als een klein jongetje; opeens ving hij met twee handen een geschrokken forel die zich onder een steen had verscholen, en na wat onder water frunniken stopte hij hem aan de voorkant in zijn onderbroek. ‘Kijk nou, kijk hoe hij nog tekeergaat! De Maira houdt ons kwiek!’ zei hij lachend nadat hij op een steen was gesprongen, terwijl de vis maar bleef kronkelen. Opa had zelden zin om grapjes uit te halen, en al helemaal niet met mij. Maar wie weet, nu ik op het punt stond zijn werk als caviè over te nemen, zouden de dingen misschien wel anders gaan.

Girolamo Cordero mocht dan een vastberaden, soms lompe manier van doen hebben, maar als er een vrouw tegenover hem stond, zo een die hij in het voorbijgaan tegenkwam, gedroeg hij zich ineens als een heer. Hij zei keer op keer dat moeders, echtgenoten en zussen zwiingend, met moeite en vaak met verdriet de familie en de stal draaiende hielden, wat

voor de mannen die door de bergen zwierven het enige ankerpunt was waarop ze konden rekenen. In tegenstelling tot de mening en het gedrag van veel andere mannen vond hij juist dat er rekening moest worden gehouden met vrouwen en moesten ze niet als dienstmeiden worden gebruikt, of alleen om voor het eten, de dieren en de kinderen te zorgen.

Opa was ook heel sterk: hij droeg overvolle zakken, enorme bundels hout en heel zware draagkorven op zijn schouders; op één dag was hij in staat de bergruggen van drie dalen over te steken en ook de heuvels die ontoegankelijk leken te bereiken, terwijl hij op een soort juk ook nog twee kleine wijnvaten meezeulde, die hij op de kop tikte in de eenvoudigste wijnkelders in de valleikom. Hij voelde, of wist op basis van het weer of van oude sporen, waar smokkelaars, herders, rondtrekkende nomaden, mensen die voor iemand op de vlucht waren of die geen cent op zak hadden – hoe armer de mensen waren, hoe makkelijker het allemaal zou lopen – de bergen overstaken en als hij niks meer te kopen of te verkopen had, posteerde hij zich daar in de buurt van die vrijwel onzichtbare dorpen en dan wachtte hij ze op, soms wel drie of vier dagen achter elkaar. Het was een slimmerik, mijn opa.

Zodra hij iemand aan zag komen bood hij die, ter verlichting van de inspanning en de brandende hitte, wat met water aangengelgde wijn aan en dat gaf hem de gelegenheid om een gesprek aan te knopen en op vage toon vragen te stellen. Op die manier lukte het hem moeiteloos om nieuws te vergaren over de situatie in de omringende dorpen, over hoe de markt ervoor stond en welke goederen gunstig leken om te ruilen. En over de aanwezigheid van vrouwen met een fraaie haardos.

Zijn meest lucratieve ontmoetingen waren die met de nomaden, die kwamen en gingen tijdens hun eeuwige zwerftocht naar de zee, waar ze uitwaaierden over de vele markten om pannen te repareren en messen, dolken en amuletten te verkopen. Ze liepen vrijwel altijd in groepen, met hele families tegelijk, onder

wie ook vrouwen en *mucin* – meisjes – met prachtig haar en soms ook mannen die het tot op de schouders droegen en het nog beter verzorgden dan de vrouwen. Wanneer opa ze zag aankomen, deed hij altijd of zijn neus bloedde, ging op een rotsblok langs de route zitten en zette de wijnvaatjes goed in het zicht naast een lap stof waarop van alles lag uitgestald: dierenhoorns om messenheften van te maken, stevige sokken, zacht aanvoelende sjaals, handschoenen van dikke wol, geitenhuiden, appelkoekjes, geurige kazen en andere spulletjes die het oog en de maag streelden. Iedereen bleef staan om naar dat vreemde allegaartje tussen de stenen en de verwaaide weiden te kijken, en als Girolamo Cordero al op het eerste gezicht zag dat er hoofdhaar te ruilen viel, bood hij gratis wijn aan, die natuurlijk niemand afsloeg. Ze dronken allemaal één, twee, drie glazen terwijl opa hen – zonder nadruk, gewoon terloops, zoals dat paste bij een schijnbaar toevallige ontmoeting – wees op de kwaliteit van zijn handelswaar, die hij, als het erop aankwam, ook best wilde ruilen voor een spontane knipbeurt. Over die verrichting, die hij zelf zou uitvoeren met een speciale, goed geslepen schaar, was hij heel overtuigend, vooral als hij iemand voor het eerst ontmoette. Hij legde uit dat het knippen van haar een belangrijke hygiënische gewoonte was die een gunstige uitwerking op het hele lichaam had, omdat het hoofd erdoor werd verlost van parasieten en daardoor ook ogen en oren met rust werden gelaten, dat kort haar bij vrouwen in de stad bovendien erg in de mode was, en dat mannen met een kaalgeschoren hoofd onopgemerkt over straat konden. Dat zou een groot voordeel zijn voor de nomaden, die gewoonlijk met scheve ogen werden aangekeken. Hij zei allemaal van dat soort dingen tegen hen, deels waar en deels verzonnen. En aan het eind benadrukte hij dat elke knipbeurt ervoor zorgde dat het haar daarna sterker en glanzender aangroeide. Na het vierde glas wijn was de ruilhandel over het algemeen beklonken en was het niet uitgesloten dat ook de kinderen bij het afscheid een kaal hoofd hadden.